

DE REFORMATIE III; De voorlopers van de Hervorming (3)

Giromalo de Savonarola.

De Savonarola is één van de laatste personen, die we in het kader van dit hoofdstuk bespreken. We zagen in de vorige aflevering al, dat er aan getwijfeld kan worden, of hij een werkelijke voorloper is. Hij heeft in grote lijnen nooit de traditioneel Middeleeuwse kerkleer in twijfel getrokken. Maar hij wijkt op een aantal punten zo sterk af van hetgeen in die tijd gangbaar was, of zelfs dwingend voorgeschreven om te geloven, dat wij hem in dit onderdeel toch een plaats gunnen. Door zijn arbeid en zijn verwerping van de macht van de paus beschouwden de protestanten van het eerste uur hem als één van de hunnen. Bovendien is zijn ijver om de gehele samenleving en het persoonlijk leven in alle geledingen te brengen onder het gezag en beslag van het Woord van God duidelijk nauw verwant met het calvinisme en de Nadere Reformatie uit de zeventiende eeuw, die het zelfde nastreefden. Reden te meer om hier aan hem aandacht te schenken.

Giromalo werd geboren in 1452 te Ferrara in het noorden van Italië. Zijn ouders waren welgesteld. Hij vertoefde vaak bij zijn grootouders, die beiden diep religieus waren. Hun godsvrucht en nauwgezette levenswandel –zij hadden een afkeer van uiterlijk vertoon en allerlei vormen van werelds vermaak- maakten diepe indruk op hem. Al in zijn jeugd was hij sterk onder de indruk van de dreigende taal van en aankondiging van Gods oordelen door de profeten in het Oude Testament. Maar ook van de andere kant: wie zich bekeerde en zich aan Gods wetten hield en Zijn wil betrachtte, kwam niet onder Zijn oordeel. Ook het Bijbelboek Openbaring sprak hem aan. Het was volgens hem een zaak van uiterste noodzaak de bekering ter harte te nemen om te voorkomen, dat men de oordelen, voorzegd in het laatste boek van het Woord van God, zou ondergaan en voor altijd zou omkomen.

De jonge Giromalo had een goed verstand. Zijn ouders waren ruimschoots in staat een universitaire studie te bekostigen. Het werd theologie, naar de wens van vooral zijn grootvader. Hij trad in de Orde van de Dominicanen in en werd later prior (overste) van het klooster te Florence. In die stad was hij als vluchteling terecht gekomen na een oorlog tussen Ferrara en Frankrijk.

Voor de goede orde: de staat Italië, zoals wij die nu als een eenheidsstaat kennen, bestond nog niet. Hoewel de naam al wel werd gebruikt (reeds door de Romeinen) bestond het grondgebied uit soevereine (stads) staten, waaronder de Pauselijke staat.

In Florence werd hij benoemd tot predikheer (voorganger met preekbevoegdheid). Zijn ernstige preken trokken al spoedig de aandacht, zodanig dat de kerkgebouwen te klein werden om het grote aantal hoorders te herbergen. In zijn preken oefende hij een ongemeen felle kritiek uit op de levensstijl en oppervlakkigheid van de regeerders van de stad, de machtige familie Di Medici. Buitengewoon trok hij ook van leer tegen de in

zijn ogen incompetente, corrupte en volkomen wereldgelijkvormige geestelijkheid, in het bijzonder paus Alexander VI en zijn hofhouding. Zowel de Medici als de paus waren aanhangers van de Renaissance, die het beginsel “pluk de dag” in hun eigen leven volledig gestalte gaven. Het laat zich verstaan, dat hij onder dit deel van de samenleving als snel vijanden maakte.

In 1491/2 brak een oorlog uit tussen Frankrijk en Florence. De Savonarola zag dit als een oordeel van God. De Medici waren besluiteloos ten aanzien van de verdediging van de stad, die dan ook door de Fransen werd ingenomen. Zij ontvluchtten Florence. Nu heerste er een machtsvacuüm. Er kwam een Signora, Raad van Oudsten, die aan De Savonarola vroeg een leidraad voor het bestuur van de stad op te stellen. Dat gebeurde. Er kwamen ingrijpende hervormingen op het gebied van de belastingheffing, rechtspraak, onderwijs en armenzorg. Het gehele leven van de mens, maar ook de samenleving diende – zo stelde De Savonarola- onder het beslag en de tucht van het Woord van God te staan. Alle openbare gemakkelikheden werden afgeschaft. Dagelijks werd er in één van de stadskerken gepreekt. De Savonarola's bestuur werd, opmerkelijk genoeg in deze stad van de Renaissance, gedragen door een ruime meerderheid van de bevolking. Er was in Florence een theocratische stadsstaat ontstaan. Zelf zag De Savonarola deze ontwikkeling als een teken van Gods gunst en een voorteken van een overvloediger vorm van genade, die op den duur geheel Italië en de gehele Kerk ten deel zou vallen. Zelfs de goddeloze paus Alexander zou vallen. Hij noemde het hoofd van de kerk de antichrist en riep op om hem af te zetten en een concilie bijeen te roepen om een nieuwe paus te kiezen.

Kenners van de geschiedenis zien hier een duidelijke parallel met de Engelse Republiek ten tijde van Cromwell, 1649 – 1661. Daar zien wij de zelfde brandende ijver voor het inrichten van een samenleving, gericht op en beheerst door Gods geboden, in dit geval zoals die werden gezien vanuit de calvinistische belijdenis. Alleen was niet de Rooms-Katholieke Kerk de vijand van de puriteinse gelovigen, maar de Anglicaanse. Ook tussen de protestanten onderling boterde het niet altijd...

Maar er kwam geen overvloediger teken van Gods genade. En niet de paus werd afgezet, maar De Savonarola. En dat niet alleen: hij zou zijn rebellie niet overleven. De paus deed hem in de ban. Maar daarbij bleef het niet: na de excommunicatie van De Savonarola werd de gehele stad Florence onder het pauselijk interdict geplaatst.

Het interdict was een pauselijke beslissing om een bepaald gebied, dat tegen het pauselijk gezag rebelleerde, te straffen door aan de bewoners het recht op de sacramenten te ontzeggen. Omdat niet alleen gehoorzaamheid aan de paus, maar ook het gebruik van de sacramenten heilsnoodzakelijk was, werd op deze manier door het hoofd van de kerk aan de gelovigen de toegang tot de hemel ontzegd.

De beangstigde bevolking van Florence onthield nu aan De Savonarola verdere steun. Zijn tegenstanders keerden terug naar de stad en namen hem gevangen. Hij werd in

staat van beschuldiging gesteld ter zake van ketterij en rebellie tegen het pauselijk gezag. De Inquisitie veroordeelde hem om die reden en sprak een doodvonnis tegen hem uit. Hij werd overgedragen aan de wereldlijke rechter, die het doodvonnis bekrachtigde. Op 23 mei 1498 werd hij op het grote Signoraplein, ten aanschouwe van een enorme menigte, die stil toekeek, levend verbrand.

We hebben al gezegd, dat het niet zeker is, of men De Savonarola mag beschouwen als een voorloper van de Hervorming. Uit zijn geschriften, waaronder een aantal preken, kan men niet afleiden, dat hij de kerkleer aanviel. Hoewel hij soms twijfel laat zien omtrent de transsubstantiatie, verwerpt hij het sacrament van de mis niet, zoals andere voorlopers wel deden. Hij verzette zich tegen paus Alexander, maar liet het pausambt in tact. Hij sprak in zijn preken niet over heiligen, maar heeft hun verering nooit duidelijk bestreden. Reeds in de zestiende eeuw werd in de kerk gevraagd om de rehabilitatie van De Savonarola. Hij kon immers niet betrappt worden op ketterij. Maar de in de Kerk machtig geworden Orde van Jezuiten (waartoe ook de huidige paus behoort) heeft dit belet: hij was misschien geen ketter, maar wel een opstandeling tegen het pauselijk gezag en dat alleen was voldoende voor zijn veroordeling en terechtstelling.

Zijn er voorlopers van de Hervorming in de Nederlanden?

Deze vraag moeten wij beantwoorden met: eigenlijk nauwelijks. Maar er zijn wel bewegingen en personen, die, hoewel blijvend binnen de grenzen van de leer van de Middeleeuwse Kerk, aandrongen op een authentiek geestelijk en christelijk leven in leer en praktijk. Zij zetten zich af tegen het wereldgelijkvormige leven van de geestelijkheid, hun onkunde en corruptie en waren kritisch ten aanzien van de hogere geestelijkheid, die zij gebrek aan navolgenswaardige voorbeelden verweten. Hun nadruk lag op een eigen en persoonlijk geestelijk leven, dat een afstraling op hun omgeving had. De beweging kreeg al spoedig de naam van Moderne Devotie (devotie betekent hier “doorleefde vroomheid”). Zij ontstond in de tweede helft van de veertiende eeuw. Als grondlegger wordt Geert Grote te Deventer beschouwd. De personen, die zich met de beweging verwant voelden en haar beginselen in de praktijk brachten, werden Broeders (en Zusters) des Gemenen Levens genoemd. Grote, die in ca 1374 tot bekering kwam, had op de beweging grote invloed door verschillende boeken en preken, zowel in het Latijn als in het Nederlands. Hij drong aan op een vroom leven, verrichtte grote inspanningen voor het opzetten van onderwijs voor jongens en meisjes uit de lagere maatschappelijke standen en trachtte overal, waar hij verbleef, een einde te maken aan de verruwing van het volksleven. Zijn invloed breidde zich vanuit Deventer tot andere Nederlandse steden uit, o.m. Zwolle, en naar de handelssteden in Duitsland. Hoewel de beweging van de Broeders en Zusters een lekenbeweging was, kreeg zij op den duur toch kloosterlijke trekken, doordat mensen bij elkaar in afzondering gingen wonen en geloften aflegden. Grote is zelf uiteindelijk priester geworden.

Een beroemde Broeder werd Thomas à Kempis, geboren eind veertiende eeuw in de buurt van Keulen. Hij werd door zijn ouders naar de door Geert Grote gestichte school

in Deventer gezonden. Hij bleef in de Nederlanden en voorzag in zijn levensonderhoud door boeken te kopiëren (het was nog vóór de boekdrukkunst), hoofdzakelijk Bijbels of Bijbelgedeelten. Thomas werd wereldberoemd door zijn boekje **De navolging van Christus**. Hij beschrijft hierin hoe een christen tot God komt en vanuit de Godsontmoeting in dit leven moet staan en zo veel mogelijk “Kerstvormig” moet worden, zoals Paulus beschrijft in de Romeinenbrief (hoofdstuk 8) “het beeld van Zijn Zoon gelijkvormig te worden”. (Het oud-Nederlandse woord “Kerst” betekent Christus). Het boekje is doortrokken van een mystieke inslag. Hoe komt een mens tot God? Hoe dient hij God? Bij Thomas is dat een lange weg van zelfaansporing, zelfaanvuring, zelfverloochening. Ook al smeekt een mens vanuit zijn onbekwaamheid en zondigheid tot God, hij moet door totale zelfverloochening de weg bereiden. Dat is duidelijk niet reformatorisch gedacht. In dit opzicht is Thomas een kind van de Middeleeuwen en blijft hij binnen het raamwerk van de Katholieke leer. Niettemin is zijn boek over de Navolging van Christus ook onder protestanten altijd in ere gebleven. Een bekende prediker uit de Nadere Reformatie, Jodocus van Lodensteyn, citeert zonder blikken of blozen uit Thomas’ boek, evenals uit andere mystieke werken uit de Late Middeleeuwen, zoals meester Eckhardt en Tauler. Van Lodensteyn blijft echter wel binnen de grenzen van de gereformeerde belijdenis.

Veel meer preluderend op de Reformatie was **Wessel Gansfort**, 1419 – 1489. Geboortig uit een arm gezin in de stad Groningen, kon hij de Latijnse School bezoeken dank zij de toelage van een rijke weduwe. Hij bekwaamde zich vervolgens in de theologie. Hij beleed de Bijbel als de enige bron van openbaring en wees de verering van heiligen en relikwieën af. Hij benadrukte, dat de mens zalig wordt door genade en genade alleen en dat de gerechtigheid, die Christus door Zijn lijden en sterven had verworven ons uit genade geschonken wordt, zonder enige verdienste onzerzijds. Ook drong hij aan op gebruik van de Bijbel in de landstaal. Het is niet duidelijk op welke wijze hij in zijn levensonderhoud voorzag, vermoedelijk als docent. Zijn opvattingen trokken al gauw de ongezonde belangstelling van de Inquisitie. Door de bescherming van een aantal edelen uit Groningen kon hij uit hun greep blijven. Een zelfde situatie als ten aanzien van John Wycliffe. Gansfort heeft duidelijk invloed uitgeoefend op Maarten Luther. In één van zijn geschriften noemt Luther ook uitdrukkelijk hoe zeer zijn opvattingen overeenstemmen met die van Wessel Gansfort.

Een andere bekende uit die tijd was **Jan Ruusbroec**, een mysticus, die leefde van 1293 tot 1381 (uitzonderlijk lang voor die tijd) in Brussel. Hij wordt algemeen niet tot de voorlopers van Hervorming gerekend. Hij was aanvankelijk als kapelaan verbonden aan de Sint Goedelekerk te Brussel. Later stichtte hij met enkele anderen een kloostergemeenschap in Groenendaal, eveneens in de Zuidelijke Nederlanden. Hij onderging de invloed van o.a. Geert Grote. Zijn bekendste werk werd dat van “De geestelijke Bruiloft” (over de vereniging van de ziel met Jezus), dat later ook nog in protestantse kringen is gelezen. Ruusbroec was tevens verwant met de Duitse mysticus Tauler.

De verleiding is aanwezig om van de genoemde mystieken een lijn te trekken naar de Nadere Reformatie (die is er) en naar de hedendaagse bevindelijk gereformeerden. Luther en Calvijn geven voor die lijn geen aanleiding. Beiden stonden gereserveerd, zo niet afwijzend, tegenover mystieke gevoelens. Gevoelens komen en gaan en zijn onderhevig aan emoties en afhankelijk van de omstandigheden, waarin een mens verkeert. Maar de waarheid van het Woord van God en het geloof in Jezus Christus staan vast: zij vormen een volkomen zekerheid en een vaste grond, juist ook in benarde omstandigheden. Dat kan volledig haaks staan op wat men voelt of denkt te hebben of juist niet. De indeling in allerlei gestalten, kenmerkend voor de Nadere Reformatie en zeker bij een prediker als Bernardus Smijtegelt, kan die zekerheid ondergraven. Heb ik het wel? En ben ik het wel? Of zijn mijn beroeringen al niet een bewijsje, dat God aan mijn ziel werkt? Hoe kom ik mij te bevinden, wanneer ik mij in de wereld niet meer kan vinden, maar mij tot Gods volk niet durf te rekenen? Het zou velen uit genoemde gezindte verbazen, als zij kwamen te onderkennen, dat een menigte van zielerovers eerder is terug te voeren op de mystieken uit de Late Middeleeuwen dan op de ook door hen zo geprezen Reformatoren. Een aardige anekdote wil ik u niet onthouden. Het voorval speelde zich al verschillende jaren geleden af. In een gemeente zegde een gastpredikant, die zou voorgaan, wegens ziekte af. Een ouderling las toen een preek zonder aan te geven van wie die was. De preek viel niet in goede aarde bij kerkenraad en gemeente. Van wie was dit dorre en geesteloze verhaal? Na enig aandringen gaf de ouderling zijn geheim prijs. Dit dorre en geesteloze verhaal was een preek van Johannes Calvijn, zei hij en vertrok, de broeders in verwarring achter latend.....

Tot zo ver de beschrijving van wat (min of meer) als de Nederlandse prelude op de Reformatie kan worden gezien. Bij al de beschouwingen van deze groepen zagen wij, dat zij terug wilden keren naar de Schrift en die alleen. Zij zagen de Schrift als het Woord van God en ook als enige bron van Zijn openbaring en enige norm voor geloof, leer, leven, ook voor de kerk, haar prediking, haar ambten en sacramenten. We gaan aan de vooravond van Luthers' optreden na: hoe stond de Middeleeuwse Kerk dan tegenover de Bijbel, als al deze groepen haar op dit punt zo sterk aanvielen?

Was de Middeleeuwse Kerk er op tegen, dat leken kennis namen van de Bijbel? Zeker niet. Elke zondag hoorden de mensen, van wie een groot deel niet kon lezen of schrijven, de lezingen uit de Schriften. Doorgaans gebeurde dat aan de hand van een vastgesteld rooster, waarvan het gebruik op den duur verplicht werd. In de kerkgebouwen verschenen beelden en schilderijen om de boodschap letterlijk voor ogen te stellen. Bij bepaalde gelegenheden legde de pastoor bij een rondwandeling daarlangs uit wat een en ander betekende. Maar in het algemeen bleef onder het gewone volk de kennis gering. Het kunnen reproduceren van het Onze Vader, de Geloofsbelijdenis en een aantal Wees gegroetjes was al heel wat.

Ter illustratie: reeds in de Middeleeuwen waren bisschoppen verplicht periodiek verslag te doen van de gang van zaken in hun diocees aan de paus. In de dertiende eeuw (vermoedelijk het jaar 1229) meldde de bisschop van Keulen, dat in verschillende plaatsen van zijn bisdom groepen mannen en vrouwen bij elkaar kwamen om vertaalde Bijbelgedeelten samen te lezen en te bespreken. De paus toonde zich verrast, maar keurde het initiatief toch niet goed. Leken, die zonder kerkelijk toezicht in de Bijbel lazen, werden gezien als de dieren in Exodus, die te dicht bij de berg Sinaï kwamen en omwille van Gods heiligheid op die berg gestenigd moesten worden.

Lezen in de Bijbel zonder kerkelijk toezicht was dus risicovol en bracht een geur van ketterij met zich mee. Hoe zouden mensen niet snel kunnen onderkennen, dat de kerk in haar leer en leven in tal van opzichten was afgeweken van de eenvoud van de Bijbel! Bovendien ging de Kerk ervan uit, dat de Heilige Schrift op verschillende plaatsen onduidelijk was en voor meer dan één uitleg vatbaar. Alleen de Kerk kon door haar onderwijs de juiste interpretatie geven. Was het niet de Kerk, die uiteindelijk had vastgesteld welke boeken wel en welke niet tot de canon van de Bijbel behoorden? En was de traditie, die in de Kerk was ontstaan, niet een grote bron voor interpretatie? Kon de Kerk in haar hoogste geestelijk gezag (op den duur werd dit de paus) wel dwalen in die uitleg, daar immers aan haar de Heilige Geest was gegeven om alles te doorgronden? Hoe zouden niet ontwikkelde leken zonder toezicht en uitleg van de geestelijken tot het rechte verstaan van de Schrift kunnen komen? Om die reden zag men in het lezen van de Bijbel niet direct een deugd. Maar uitdrukkelijk verboden werd het niet. Daarvan zijn de verschillende Bijbelvertalingen in de volkstaal tegen het einde van de Middeleeuwen, waaraan kennelijk behoefte was, een bewijs. Geen verbod, maar ook geen aansporing. Het gevolg was, dat na de Reformatie, in de landen, die katholiek bleven of weer werden, een grote onkunde omtrent de Bijbel bleef bestaan – tot vandaag toe. En in de Reformatie werd de kennis van de Bijbel en de lezing ervan door de gelovigen zelf zonder toezicht het brandpunt – en dan komen we tot het grote conflict van de zestiende eeuw, waarmee we de volgende keer, bij de bespreking van de persoon en het werk en de invloed van Maarten Luther verder gaan.

(Wordt vervolgd)